

Коляда І.А.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Борчук С.М.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ПОСТАТЬ ТА МІСІЯ ФРАНЦУЗЬКОГО ГЕНЕРАЛА ЖОЗЕФА БАРТЕЛЕМІ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ДУМЦІ

На основі української історичної літератури, проаналізовано ставлення провідних науковців та сучасників означених подій до діяльності у Східній Галичині, на початку 1919 р., французького генерала Ж. Бартелемі та очолюваних ним миротворчих місії у справі припинення польсько-українського військового конфлікту. У статті коротко подано біографічні відомості життя французького генерала Ж. Бартелемі. Основний акцент приділено його діяльності на чолі миротворчих місії Антанти під час польсько-української війни 1918–1919 рр. Визначено, яку саме роль у вирішенні військового конфлікту займав Ж. Бартелемі та члени його місії.

У статті розкрито роботу місії Антанти на чолі з генералом Ж. Бартелемі у січні-березні 1919 р., позицію ЗУНР та рекомендації міжнародної делегації щодо унормування польсько-українського військового конфлікту. Звернуто увагу на те, що оцінок стосовно діяльності самого Ж. Бартелемі та місії під його безпосереднім керівництвом в колі українських вчених кардинально відрізняються.

Досліджено напрями діяльності місії на чолі з Ж. Бартелемі. Охарактеризовано головні аспекти роботи місії під головуванням Ж. Бартелемі та підтверджено, що в січні-березні 1919 р. у Львові побували дві окремі місії, очолювані цим генералом. З'ясовано, що зазначені місії відрізнялися між собою як кількісним складом та підпорядкуванням, так і завданнями і повноваженнями. Також встановлено, що ключовими завданнями першої місії Ж. Бартелемі було вивчення обставин єврейського погрому в листопаді 1918 р. у Львові, реального ступеня польсько-українського протистояння та можливостей військової допомоги Польщі урядом Франції. На противагу, головним завданням другої місії Ж. Бартелемі було якнайшвидше припинення бойових дій між ворогуючими сторонами, встановлення тимчасового перемир'я та демаркаційної лінії.

Пропонована стаття покликана роз'яснити неточності, пов'язані з особою Ж. Бартелемі та обставинами його візиту до Львова, а також внести в науковий обіг нові факти, пов'язані із життям та діяльністю цього французького офіцера.

Ключові слова: Ж. Бартелемі, місія, Східна Галичина, ЗУНР/ЗОУНР, Антанта, Львів, польсько-український військовий конфлікт.

Постановка проблеми. Суспільно-політична важливість проблеми пов'язана з тим, що у новітній історії України помітне місце займає участь міжнародних делегацій у вирішенні різних за значенням та характером українських питань. Перший досвід організації офіційних міжнародних зустрічей та переговорів, а також участі в них припадає на добу Українських національно-визвольних змагань 1917–1923 рр. Часто від результатів роботи цих делегацій і внутрішньополітичної ситуації в Україні залежав процес державотворення та результат міжнародної підтримки. Важливе місце в контексті досліджуваної проблеми займає особистість французького

генерала Ж. Бартелемі та діяльність очолюваних ним миротворчих місії Антанти під час польсько-української війни 1918–1919 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш ґрунтовно деякі аспекти нашої проблеми висвітлено у працях М. Литвина [8, 9], О. Красівського [3], Г.–М. Тички [13, 14], Є. Лизня [4, 5, 6], І. Хоми [15] та спогадах сучасників тих подій М. Лозинського [10], М. Омеляновича-Павленка [11] та Л. Шанковського [16]. Ці дослідники аналізуючи проблеми польсько-українських військово-політичних змагань, звертали увагу на приїзд та діяльність в Східній Галичині миротворчих місії на чолі з генералом Ж. Бартелемі.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз праць українських істориків та спогадів сучасників досліджуваних подій стосовно діяльності французького генерала Ж. Бартелемі в Східній Галичині та його вплив на долю регіону.

Виклад основного матеріалу. З погляду історичних подій, що розгорталися на теринах Заходу України у період Першої світової війни та Української революції (1917–1921 рр.) особа Жозефа Бартелемі є надзвичайно цікавою. Адже він став, фактично, першим французьким офіцером, котрий із офіційною місією перебував на території ЗУНР та відродженої Польської держави і докладав зусилля для розв'язання польсько-українського військового конфлікту в Східній Галичині.

Марі-Жозеф-Рауль-Леон Бартелемі, таке повне ім'я Жозефа Бартелемі, народився 15 січня 1867 р. у містечку Лангр у сім'ї військового. У віці 19 років вступив до військової школи Сен-Сір. Закінчив навчання у 1888 р. у званні підпоручника. Служив у піхотному полку, згодом став інструктором у школі Сен-Сір. У 1900 р. став капітаном, а у 1913 р. – підполковником. Йому доручено командування 118-й піхотним полком.

Під час Першої світової війни у 1916 р. отримав звання бригадного генерала. Командував 27-ю піхотною дивізією на італійському фронті. Після повернення у Францію у 1918 р. командував резервною армією.

Після війни у січні 1919 р. французьким командуванням призначений головою місії у Східній Галичині, завданням якої було досягнення перемир'я у польсько-українській війні.

У 1923 р. Ж. Бартелемі отримав звання дивізійний генерал. Він командував 37-ю піхотною дивізією, потім (з 1926 р.) ХХХ корпусом Рейнської армії. У 1929 р. переведений у запас. Нагороджений орденом Почесного легіону та Воєнним хрестом [17].

У фондах одного з французьких архівів львівській історикині Ганні-Меланії Тичці вдалося відшукати цікавий документ, датований 1 лютого 1919 р., який є таємним звітом невідомого автора, поданим до Генерального штабу польського війська. У ньому автор описував свої враження від знайомства з представниками союзницької місії, а саме: «Генерал Бартелемі [...] чоловік приблизно 55 років, середнього зросту та красивої статури. [...] Надзвичайно рухливий та жвавий. [...] Усім цікавиться, наказує собі перекладати майже кожен статтю, а навіть кожен розмову, що відбувається у його присутності іншою

мовою. [...] Нікому не відмовляє в аудієнції, що демонструє його намагання особисто переконатися в дійсному стані справ» [14, с. 79–80].

Місії під головуванням генерала Ж. Бартелемі двічі (25 січня – 11 лютого 1919 р. та 20 лютого – 3 березня 1919 р.) відвідували Львів та Східну Галичину. Спершу це була французько-британська делегація, надіслана генералом Франше д'Еспре та маршалом Фердинандом Фошем, а після 15 лютого 1919 р., заради уніфікації союзницької діяльності на території Польщі та Східної Галичини, вона почала підпорядковуватися голові військово-політичної місії Антанти Жозефу Нулансу. Тоді ж до її складу увійшли американські та італійські делегати, а також було змінено завдання місії. Після цього вона вдруге прибула до Львова, маючи на меті встановити перемир'я між польськими та українськими військами [13, с. 120–121].

Під час першого свого перебування на теренах Східної Галичини, голова місії Ж. Бартелемі щодня по декілька годин прогулювався вулицями Львова, відвідував шпиталі, громадські їдальні, магазини, заводив бесіди із перехожими. Інформацію, зібрану під час цих мандрівок, він висвітлював у своїх звітах. Із них можна довідатися про деякі деталі повсякденного життя львів'ян. Так, зокрема, що у закладах громадського харчування на обід подавали «мутний бульйон або суп, або декілька рисових макаронин, що губилися у пісному бульйоні», що переважну більшість французької колонії Львова на той час складали жінки, які прибули із Франції для викладання французької мови, а нині, у зв'язку з воєнним станом, не мали достатньої кількості уроків і через це бідували, що станом на 3 лютого у Львові не залишилося коров'ячого молока і що у місто також поступово проникала епідемія: було зафіксовано 35 випадків зараження висипним тифом, тощо [14, с. 84–85].

Як відомо місія Ж. Бартелемі планувала побути у Львові кілька днів, а її затримка на довгих три тижні, на нашу думку, була викликана важкою хворобою Ж. Бартелемі та вимогою польських лікарів Стебровського, Хальбана та Франка дотримуватися ним повного спокою заради швидкого одужання [4, с. 134]. Французький генерал перехворів на гостре респіраторне захворювання, яке лікарі кваліфікували як інфлюенцу, тобто іспанку, епідемія якої, власне, у цей період лютувала у Східній Галичині. Незважаючи на те, що це захворювання могло мати летальний наслідок, французькому генералу все ж вдалося успішно подолати хворобу [14, с. 84–85].

Перша місія під головуванням Ж. Бартелемі отримала завдання досконало вивчити політичне, економічне і військове становище, національно-культурні відносини у регіоні та підготувати змістовний і вичерпний звіт Паризькій мирній конференції. Водночас розглянути на місці перебіг і перспективи польської-української війни, зокрема, чи її варто продовжувати чи домогтися порозуміння між поляками і українцями. Також Ж. Бартелемі отримав доручення з'ясувати масштаби та наслідки єврейських погромів у Львові та стан реальних взаємин між поляками та євреями [4, с. 131].

22 лютого 1919 р. прибувши вдруге до Львова, Ж. Бартелемі зі своєї резиденції в палаці Потоцьких звернувся до поляків і українців із закликом припинити бої і розпочати переговори. Українцям він обіцяв опіку і визнання Антанти [9, с. 191]. Того ж дня делегація Антанти у складі генералів Ж. Бартелемі та Картона де Віарта, професора Роберта Говарда Лорда, полковників Моуля та Гаррі Сміта, майорів Вікера та Джузеппе Стабіле і супроводжуваних осіб приїхала до Ходорова. Делегацію зустріли командувач УГА М. Омелянович-Павленко та начальник штабу В. Курманович. Оскільки, зі слів М. Омеляновича-Павленка, «ген. Бартелемі вже мав між нашим вояцтвом вироблену славу нашого гострого противника, ... я попросив полк. Курмановича довести до відома комісії, що для кращого перебігу наради бажано, щоби головував ген. Картон де Віарт» [11, с. 155]. Так, у своєму листі від 20 лютого 1919 р. до представників Антанти, М. Омеляновича-Павленка прямо заявляв, що «генерал Бартелемі, попри свій нейтральний статус, допоміг полякам у здобутті амуніції для їхніх військ [...], неодноразово передавав урядам Антанти упереджену інформацію щодо стану нашого війська, ображаючи його звинуваченнями, нібито воно веде війну, не дотримуючись міжнародного права» [14, с. 94–95].

28 лютого 1919 р. делегації ЗОУНР та Польщі отримали від місії Ж. Бартелемі проект договору про перемир'я. Документ складався з двох пояснювальних записок, договору і карти розмежування [15, с. 123].

Перед врученням проекту договору про перемир'я Ж. Бартелемі виголосив промову, після якої дипломат ЗОУНР М. Лозинський зробив висновок, що «вся ця промова вказувала на те, що рішення комісії випало не на нашу користь. Щоби нас заставити прийняти те некорисне рішення, ген. Бартелемі змалював якими красками з одного боку силу Поляків, яка на нас готується,

і гнів Антанти, який на нас упаде, з другого ж ті благодаті антанти, які нас ждуть, коли ми рішення приймемо» [10, с. 77]. Щодо проекту самого договору М. Лозинський констатував: «З усього цього виходить ясно, що проект перемир'я, пропозитий комісією Бартелемі, був одностороннім диктатом, який комісія на основі порозуміння з Поляками рішила накинути Українцям. А комедію переговорів з українською делегацією устроєно вже тоді, коли проект був рішенням і виготовлений» [10, с. 81].

Згодом, М. Лозинський згадував, що попри велике бажання підтримувати добрі відносини з Антантою, делегація ЗОУНР не могла прийняти ганебних пропозицій. Галицькі українці, чи це на рівні урядового представника на переговорах М. Лозинського, чи на рівні рядового стрільця УГА не могли погодитися з пропозицією місії Антанти та позицією Ж. Бартелемі [5, с. 230].

Оцінки діяльності місії Ж. Бартелемі та його особистості загалом серед українських вчених кардинально протилежні. Так, відомий український історик у діаспорі Іван Лисяк-Рудницький вважав, що пропозиція Ж. Бартелемі була реальною можливістю для розв'язання польсько-української війни. З її прийняттям ліквідувався Західний фронт УНР й основний тягар боротьби переносився на Схід, де війська Директорії УНР з останніх сил намагалися стримати натиск більшовицьких військ. Прихід добре організованої УГА на допомогу Армії УНР спричинив би військову перевагу українців на східному фронті. А збереження території ЗУНР/ЗОУНР, хоч і значно урізаною лінією Бартелемі, для УНР створило би добре організований тил для воєнних операцій на Сході держави. І. Лисяк-Рудницький називав акт неприйняття умов місії Ж. Бартелемі вчинком самогубця [7, с. 103]. У цьому контексті сучасний львівський історик Вадим Ададуrow стверджує, що розрив перемир'я завдав шкоди керівництву ЗУНР/ЗОУНР, яке обрало стратегію фаталіста: або все, або нічого [1, с. 30].

А от військовий та політичний діяч УНР М. Капустянський припускав, що в цій ситуації було тільки дві політично-воєнні можливості: «Або з більшовиками проти Антанти, або з Антантою проти більшовиків... Іншого виходу немає». Він наголошував, що потрібно було вибрати «спілку з Антантою», так як Ж. Бартелемі після перемир'я з Польщею планував використати армію УГА на протибільшовицькому фронті [16, с. 66–67]. Неприйняття пропозицій Антанти В. Кучабський вважав помилкою, оскільки така позиція україн-

ської сторони викликала негативну реакцію маршала Ф. Фоша до ЗОУНР і пришвидшила прибуття армії Ю. Галлера до Польщі [3, с. 97].

Таким чином, диктат генерала Ж. Бартелемі, зокрема запропоновані ним умови перемир'я, потрібно аналізувати враховуючи соборну українську стратегію, а не тільки кризь призму польсько-українського військового конфлікту, який у системі національно-визвольних змагань українського народу початку ХХ ст. творив лише сторонній її відтінок [16, с. 175–176].

Натомість український історик Ярослав Дашкевич критично поставився до висновків І. Лисяка-Рудницького, вважаючи, що успіх будь-якого польсько-українського компромісу можливий лише при забезпеченні рівноправності між двома сторонами конфлікту [2, с. 233]. Певною мірою погоджуючись зі слушністю цього аргументу, все-таки зазначимо, що І. Лисяк-Рудницький, мабуть, мав на увазі не стільки східногалицький, скільки загальноукраїнський контекст, у якому, на його думку, доля УНР вирішувалася не в польсько-українському, а в більшовицько-українському протистоянні. Своєчасний перехід УГА на допомогу С. Петлюрі створив би значну перевагу сил Директорії УНР у військовому протистоянні більшовикам та військам Добровольчої армії А. Денікіна. Умови Ж. Бартелемі в цьому контексті давали принаймні надію на одне та інше, але політики та військовики ЗОУНР своєю непоступливістю звели нанівець можливість хитрого дипломатичного підходу в цій ситуації для загального майбутнього успіху боротьби за Українську державну незалежність. Полемізуючи з Я. Дашкевичем, відомий львівський історик Микола Литвин вважає, що за тодішньої військово-політичної ситуації у Східній Галичині уряд ЗОУНР і командування УГА обрали єдино можливе на той час рішення [8, с. 270].

Сучасний український історик Орест Красівський звертає також увагу на той факт, що «ні Польща, ні тим більше Антанта не визнавали існування ЗУНР/ЗОУНР, вони відмовлялися сісти з галицьким урядом за стіл переговорів, а спілкувалися лише в ультимативній формі» [3, с. 97]. У свою чергу відомий український історик Олександр Реєнт звернув увагу на те, що українська сторона зіткнувшись з диктатом другої місії на чолі з Ж. Бартелемі, змушена була піти на перемир'я з поляками. Проте, неприйнятні умови, нав'язані місією «під диктовку» поляків, підштовхнули уряд ЗОУНР до рішучих дій. Однак сприятливий розклад сил змінився втратою ініціативи на поль-

сько-українському фронті УГА [12, с. 261–262]. Дослідник миротворчих місій під час польсько-української війни 1918–1919 рр. Євген Лизнь вважає, що діяльність місій Антанти під проводом Ж. Бартелемі продемонструвала прийняття ними відверто пропольських позицій в сфері їхніх домагань щодо статусу Східної Галичини. В зв'язку з цим ставлення очільників Антанти стосовно українців поступово погіршувалось [4, с. 135].

У контексті діяльності союзницької місії, потрібно визнати, що місія Ж. Бартелемі та Антанта створили ще додаткові, ми б їх назвали, психологічні перешкоди для втілення своїх планів у життя. У типово французькому намаганні творити «сильну Польщу», залишаючи за нею не тільки Львів, але й Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн, генерал Ж. Бартелемі сформулював свої вимоги так, що українська сторона не могла прийняти їх психологічно. Можна погодитися з думкою деяких істориків, що як би демаркаційна лінія була запропонована по лінії тогочасного фронту, то українська сторона її неодмінно прийняла б. А вже в березні 1919 р. об'єднаним українським військом з допомогою Антанти перемогла б головного ворога незалежної УНР – більшовицьку Росію. Втім, якщо розглянути диктат Ж. Бартелемі з історичної ретроспективи, стає очевидним, що ЗУНР/ЗОУНР не мала інших варіантів, як прийняти умови, запропоновані місією Антанти. Це, мабуть, був чи не останній шанс для бажаного порозуміння з Антантою [16, с. 344–345].

Висновки. Таким чином, оцінки діяльності Ж. Бартелемі та ролі його місії в українській історичній думці є неоднозначними, адже обидві місії під керівництвом Ж. Бартелемі, попри здійснений величезний обсяг роботи, не виконали свого основного завдання, а саме тимчасового припинення польсько-української війни. Однак ці делегації опосередковано вплинули на долю ЗОУНР, оскільки в майбутньому у своїх звітах та промовах їхні члени та Ж. Бартелемі особисто, активно поширювали непривабливий для західного політикуму образ українців як потенційних більшовиків, що згодом стало однією з передумов рішення Найвищої ради від 25 червня 1919 р., яке дозволило полякам окупувати територію цілої Східної Галичини по р. Збруч. Яким дійсно був вплив Ж. Бартелемі на вирішення долі Львова та Східної Галичини, сказати важко, але все ж загально відомо, що звітуючи у Парижі, він подавав негативну оцінку діям українців, натомість симпатизуючи та підтримуючи польську сторону. Мабуть, саме

це і стало причиною відсутністю повноцінної біографії генерала та здебільшого негативної оцінки особистості в українській історіографії. Зважаючи на те, що історія французького гене-

рала є досить цікавою та непересічною, варто продовжувати дослідження його біографії, висвітлюючи маловідомі факти його життя, особливо щодо подій з історії України.

Список літератури:

1. Ададуров В. Політика Франції стосовно українсько-польського конфлікту за Східну Галичину в період з листопада 1918 по березень 1919 рр. *Україна в минулому*. Київ – Львів, 1995. Вип. 7. С. 18–32.
2. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. : Навч. посібник. К. : Генеза, 1996. 360 с.
3. Красівський О. Я. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр. : Проблеми взаємовідносин. К. : вид-во УАДУ, 1998. 304 с.
4. Лизень Є. Перша місія Антанти під керівництвом Ж. Бартелемі (25 січня – 11 лютого 1919 р.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Історія*. 2020. Вип. 2(43). С. 130–137.
5. Лизень Є. Діяльність миротворчої місії Ж. Бартелемі в працях М. Лозинського (англ. мовою). *Матеріали Міжнародної наукової конференції до 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2019. Ч. 32. С. 226–232.
6. Лизень Є. Вплив миротворчих місій Антанти на перебіг польсько-української війни (листопад–червень 1918–1919 рр.). *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2020. Ч. 22. С. 57–62.
7. Лисяк-Рудницький І. Польсько-українські стосунки : Тягар історії / *Історичні есе*. В 2 т. К., 1994. Т. 1. 554 с.
8. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів : Інститут українознавства НАНУ, Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. 488 с.
9. Литвин М. Проект «Україна». Галичина в Українській революції 1917–1921 рр. Харків : Фоліо, 2015. 379 с.
10. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Відень, 1922. 236 с.
11. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920) : Документально-художнє видання / [Упоряд. : М. Ковальчук]. Київ, 2007. 608 с.
12. Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917–1921 років. К. : Арії, 2016. 280 с.
13. Тичка Г.-М. Місія Жозефа Бартелемі у польській громадській думці. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія Гуманітарні науки*. 2014. Вип. 12. С. 119–126.
14. Тичка Г.-М. Східна Галичина у політиці Франції (1918–1919) : дис. канд. іст. наук: 07.00.02, 07.00.03. ЛНУ ім. Івана Франка. Львів, 2018. 285 с.
15. Хома І. Переговорний процес ЗУНР із делегація генерала Ю. Бартелемі. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Історія*. 2013. Вип. 1 : у 2 ч., ч. 2. С. 120–124.
16. Шанковський Л. Українська Галицька Армія : воєнно-історична студія. Вінніпег, 1974. 396 с.
17. École Supérieure de Guerre : Biographie-Marie Joseph Raoul Léon Barthélemy (1867–1951). <http://www.ecole-superieure-de>

Koliada I.A., Borchuk S.M. THE FIGURE AND MISSION OF FRENCH GENERAL JOSEPH BARTHELEMY IN UKRAINIAN HISTORICAL THOUGHT

On the basis of Ukrainian historical literature, the attitude of leading scholars and contemporaries to the activities of French General J. Barthelemy in early Galicia in early 1919 and the peacekeeping missions headed by him in ending the Polish-Ukrainian military conflict was analyzed. The article briefly reveals the biographical information of the life of French General J. Barthelemy. The main emphasis is placed on his activities at the head of the Entente peacekeeping missions during the Polish-Ukrainian war of 1918–1919. It was determined what role J. Barthelemy and members of his missions played in resolving the military conflict.

The article briefly describes the work of the Entente missions led by General J. Barthelemy in January-March 1919, the position of the Western Ukrainian People's Republic and the recommendations of the international delegation on the normalization of the Polish-Ukrainian military conflict. Attention is drawn to the fact that opinions about the activities of J. Barthelemy and the missions under his direct leadership among Ukrainian scholars are radically different.

The directions of the missions headed by J. Barthelemy have been studied. The time frame of the stay of two separate missions in early 1919 in Lviv, headed by a French general, has been clarified. It was found that these missions differed in both quantitative composition and subordination, as well as tasks and powers. It was

also established that the key tasks of J. Barthelemy's first mission were to study the circumstances of the Jewish pogrom in November 1918 in Lviv, the real degree of Polish-Ukrainian confrontation and the possibility of military assistance to Poland by the French government. In contrast, the main task of Barthelemy's second mission was to cease hostilities between the warring parties as soon as possible, to establish a temporary truce and a demarcation line.

This article analyzes the activities of French General J. Barthelemy in Eastern Galicia in January-March 1919. related to the life and work of this French officer:

Key words: *J. Barthelemy, mission, Eastern Galicia, WUPR / WRUPR, Entente, Lviv, military conflict.*